

Dinî Bilginin Evrimi ve Gerilemesi

Abdulkemim SURUŞ
Prof. Dr., Tahran

Çev.: A. Hadi ADANALI

Tabiat bilimi insanın tabiatı anlama çabasıdır, din biliminin dini anlamak için bir insan çabası olduğu gibi. Her anlama, varsayımları ve sınıflandırmayı gerektirir ki bu tükelleri evrensel kategoriler ve kavramlar altına toplamaktır. Dini anlama istisna teşkil etmez. Dini anlamının makul ve yorumlanabilir olması için zorunlu şartlardan oluşan belirli varsayımlar ve ilkeler ondan önce gelir.

Görünürde Kantçı, ama bir asır önce dini açıdan küfrü gerektirmekle kalmayıp tabii bilimler açısından da oldukça şüpheli olan bu görüş, günümüzde iyi bilinen bir husustur. Mill ve Bacon'ın pozitivist fiziksel olgulara ulaşılabilirliği ve onları gözlemle yakalayabilmek için sadece açık bir gözün gerektiği fikrini temel aldı. Fakat onların büyük hayal kırıklığını mucip bilim felsefesindeki gelişmeler açıkça ortaya koydu ki bu fiziksel olgular sadece düşünürlerin hallisinyasyonlarının verimsiz alanlarında yaşamaktaydı. Ardarda gelen olayların düzenli bağlantılarının incelendiği basit tümevarımcı bir araştırmada bile hiç kimse ne ilgili etkenlerin tam listesinden ne de genellemeye müsait olayların doğru yönlerinden emin olabilir. Bütün bu durumlarda birey, nereden başlayıp nerede bitireceğini, neyi içine alıp önem göstereceği ve neyi alakasız ve önemsiz görüp dışarıda tutacağını bilmek için araştırma alanının, daha önceden farzedilen şemasıyla kendini teçhiz etmelidir. Bu şemalar kutsal olmayıp, tenkit edilebilir, değiştirilebilir, tasfiye edilebilir veya belki de yeniden tanımlanabilir, fakat onlarla ilgili iki husus katıyiyetle kesindir. İlki, araştırma alanında ve anlamının gagesi için onların mutlak

önemi. İkincisi, onların aşkınlığı ve tecrübe dünyasından bağımsızlığı. Bütün bunlardan daha önemli araştırmanın nihai neticesinin bağlamının tamamı üzerindeki etkinlikleridir. Varsayımlar, fonksiyonu, tembel ve ağır olan kimyevi reaksiyonları kolaylaştırmak olan kimyacıların katalizörleri gibi değildir. Daha ziyade, aracılığıyla kimin kimle eşleşeceğini belirleyen ve çağın kavranabilir ve ulaşılabilir imkanları içinde ortaya çıkan ailenin tüm yapısını şekillendiren bir çöçatan gibidir.

Positivist ve pozitivism sonrası felsefe arasındaki en temel fark, gözlemin tek başına olmadığı ve teori yüklü olduğu, diğer bir ifadeyle, onun zorunlu olarak bir yandan diğer teorilerden sonra geldiği ve diğer yandan da aynı teoriler tarafından renklendirildiği gerçeğinin felsefeciler tarafından tanınmasıdır. İlginç olan, bize dikkatli gözlem yapma ve ölçme imkanını sağlar gözükken, mikroskop ve nüklüer magnetik rezonans araçları gibi bilimsel aletler, tabiatı belirli soruları sorma ve onlardan cevap alabilmeyi bizim için mümkün kılacak şekilde düzenlenmiş ve nesnelleştirilmiş girift teorik varsayımlardır:

Gözlemlerin teori yüklü olması tabiatı anlamının mantığı olan bilim metodunun zımni bir şartı olmasının yanı sıra, bilim tarihinin bir gerçeği olduğu ortaya çıkmıştır. Bu önemli ve esaslı sezgi, yekvücut bilime nüfuz ederek, birbirlerinden mantık, tarih ve bilim sosyolojisi kadar uzak alanları birbirine bağlayabilmiş ve onları bir bütün haline, yani modern pozitivistik bilim felsefesi haline getirmiştir.

Aynı anlamda ve tamamen aynı sebeplerden, metnin kendi başına ayakta duramadığı kendi anlamını omuzlarında taşımadığı, ve bir bağlam içine yerleştirilmesi gerektiği, teori yüklü olduğu, yorumunun seyyal olduğu ve burada da varsayımların diğer anlama alanlarında olduğu kadar aktif olarak iş gördüğü söylenebilir. Dini metinler istisna değildir. Dolayısıyla, onların yorumu önceki varsayımlara ve/veya onları araştıran sorulara göre genişleme ve daralma gösterir. Bu varsayımlar felsefi, tarihi ve kelami varsayımlardan, dılbilimsel ve toplumsal gibi daha özel varsayımlara kadar çok farklı alanlarda olabilir. (Bunlar devrin dünya görüşünün kısımları olup zihne resmî eğitim yoluyla girmez veya girmek zorunda değildir, fakat halk onları farkına varmadan ve kolayca kullanır.) Varsayımlar zamanla sınırlı olduğundan değişebilirler ve aslında değişir olduklarından, dini bilgi veya anlamının ürünü olan din bilimleri daimi bir değişim içindedirler. Dinin kendisinin sessiz olması sebebiyle sadece bu varsayımlar vasıtasıyla vahyin sesi duyulabilir. Diğer bütün bilimsel faaliyetlerde olduğu gibi, metnin yorumunun aslında toplumsal olması ve uzmanlar topluluğuna bağlı kalması sebepleriyle, o, bireysel yorumculardan soyutlanmış, doğru ve yanlış, kesin ve şüpheli fikirleri içeren bağımsız dinamik bir olgudur ki evrimci bir bakış açısından yanlışlar doğrular kadar önemlidir. O bir bilim dalıdır, ne eksik ne fazla.

Serdedilen muhtasar argümanların neticesi şöyle özetlenebilir.

1. Din, veya aynı sebeple vahiy, sessizdir.
2. Din bilimi izafidir, yani varsayımlara göre.
3. Din bilimi zamanla bağımlıdır, çünkü varsayımlar öyledir.
4. Vahyedilen dinin kendisi doğru ve çelişkilerden arı olabilir, fakat din bilimi zorunlu olarak böyle değildir.
5. Din mükemmel veya şumullü olabilir, fakat aynı husus din bilimi için geçerli değildir.
6. Din ilahidir fakat onun yorumu tamamen

beşeri ve dünyevidir.

Dinin öyküsü budur. Bütün bunlar zımnen şu noktayı netice verir; din sürekli olarak alışverişte bulunduğu, muasır bilgiler ve mütalaaların toplamı tarafından her zaman çevrilidir. Dinin yorumu bu harici unsurlar sabit kaldığı sürece sabit kalır ve değiştiğinde değişim aynı zamanda dinin anlaşılmasına yansır. Dolayısıyla din bilimi bir komplo veya akıl sapması veya meşru olmayan manipulasyon veya mübalağalı yorumlardan dolayı değişmez, fakat bu, dini farklı şekillerde anlaşılmasına zorlayan din dışı alanlar ve bağlamlarda insan anlayışının evriminin doğal bir ürünüdür. Yukarıda belirtildiği gibi dış etkenler sadece değişimin değil aynı zamanda asırlar boyunca dini yorumun devamlılığının da sorumlusudur. Klasik dönem insanının dünya görüşü, tabiat, Tanrı, tarih, dil, toplum, mutluluk, kesinlik, akıl, bilgi ve benzeri üzerindeki düşünceleri kendi dinini anlamasına yansımıştır. Aynı şekilde ve aynı oranda modern insanın dünya görüşü de tesirini din bilimi üzerinde göstermiştir. Tabii ki her bir yorum, sahibine diğer kimselere olduğu kadar doğal ve doğru gözüktür.

"Evrin ve gerileme.." olarak kabaca ifade edilen bu konum, hermenötikçilere ve bilim felsefecilerine yabancı olmayan, epistemolojinin oldukça doğrudan *a priori* bir parçası olarak görünebilir. Fakat bunun iki ciddi eksikliği vardır: İlk olarak, daha fazla tarih veri ve ortaya atılan doktrini destekleyen *a posteriori* doğrulama isteyecek ve daha çok tarih merkezli düşünen bilim adamlarına ikna edici veya yeterli derecede açıklayıcı gözükmeyebilir. İkinci olarak, din hakkında düpedüz yanlış ve hatta küfrü gerektiren bir görüş olarak görünebilir ki, kesin inançlılara göre, dinin vahye dayalı tabiatı onun tarih boyunca değişmezliğini, geçerliliği ve doğruluğunu emniyet altına alır. Görecelik ve değişim insan yapımı sistemlerin özelliklikleri olup ilahi vahye uygulanması tamamen yanlış olacaktır. Bunun yanı sıra, doktrin sanki dini, doğruluğu ve geçerliliği kesin olmayan din dışı ilkelerin merhametine bırakır gözükmektedir. Bu ise, asıl misyonu yanlış olabilir insana kesinliğin ve bilginin şaşmaz kaynağını sunmak olan, dinin mesajından taviz vermektir.

Her iki sorun da burada derinlemesine ve tamamen çözülemeyecek kadar zordur. Fakat bazı değerlendirmeler yerinde olacaktır.

İlk olarak tarihçilerin isteklerine değinelim. 16. Yüzyıldan itibaren Avrupa'da din ve bilim arasındaki çatışma oldukça bilgilendiricidir. Tabii aceleci düşüncülere göre, bu (çatışma) dini kıymık et haline getirmiş, daha önce görülmedik bir tarzda yanlışlığını ispatlamış ve onun gerici tabiatını son- suza dek açıkça ortaya koymuştur. (Bu, tedbirsiz gözlemciye anlamın sadece şeffaf olarak gö- züktüğünü kabul eden düpedüz pozitivistik bir ko- numdur.) Fakat dindar veya dindar olmayan daha ciddi düşüncülere göre ve epistemolojik açıdan, çığır açan bu iki şampiyonun özlerini açık- layabilmek için eşsiz bir imkandı. En azından bütün ciddiyetle vahyi anlamak için çaba sarfeden din görevlilerinin samimi olarak ve farkına var- madan kendilerinin ortaçağ ve öncesi dünya gö- rüşlerini...*

Sadreddin'in dini dogmaları akılcı açıdan doğ- rulanması akıl ve vahyin uzlaştırılması olarak bi- linen gayretlerinin gerçek özüdür. Fakat meseleyi bu şekilde serdetmek, arabayı atın önüne koymak olur. Bir ifadeyi akılcı yoldan doğrulamak için, birey ilk olarak onu rasyonalize etmelidir ki bu da, kavramları ve kategorileri akılcı doğrulamaya uygun bir şekilde dönüştürecek bir biçimde ta- nımlamaktır. Cesetlerin haşrı konusunu ele alalım. Sadreddin basit ahiret inancıyla yetinen bir kim- senin gerçek filozof olmadığını, aslında onun bu konuda akılcı bir izahı temin etmesi gerektiğini açıkça söylemektedir. Mesela cesetlerin haşrını akılcı metafizik bir yoldan doğrulayabilmek için (cesetlerin maddesi değil formu haşredilecektir), o form ve maddeden oluşan Aristocu bir cisim kav- ramına sahip olmalı ve Sadreddin'in maddenin değil formun eşyanın varlıklarının kurucu unsuru olduğunu belirten presibini kabul etmelidir. Diğer bir ifadeyle, bir metnin felsefi açıdan anlaşılması onun felsefi açıdan doğrulanmasından önce gelir.

Dolayısıyla, din ve felsefe arasında arzu edilen uzlaşma, biri diğerini kendine benzetmedikçe temin edilemez. Yani ancak kavramsal açıdan fel- sefi bir din (veya daha incelikle ortaya konacak olursa, dini bir metnin felsefleştirilerek an-

laşılması) felsefe ile uzlaştırılabilir ve dinin kav- ramsal açıdan mistikleştirilmesi onun mistik doğ- rulanmasından daima önce gelir ve diğerleri de buna kıyaslanabilir.

Mistik ve felsefi İslam, diğerlerinden daha iyi ifade edilmiş ve artırılmış, İslam'ın kavranabilen iki türünden başka bir şey değildir. Fakat pratikte, inananların din-dışı düşünce sistemleriyle denge halinde, varlığın ortak özelliğine sahip, sa- yılamıyacak sayıda potensiyel İslam tipi mev- cuttur. Metnin mistik ve felsefi yorumlarının ge- çerliliğini tartışma, hedeften tamamen sapmadır. Onlar din tarihinin bölümleri ve anlarıdır. Bilimin tamamı doğru ve yanlış fikirlerin bir karışımıdır. Her bir bilim adamı fiziki gerçeklere ve doğru fi- kirlere ulaşmak için ne kadar sıkı gayret gösterirse gösterebilir, bizatihi bilim şu veya bu bilim adamının fikirlerini ve inançlarını aşarak, kesinlikle is- patlanmış gerçekler ve sonuçlarla yan yana, ha- taları, yanlış anlamaları, şüpheli hipotezleri, ar- gümanları ve karşıt argümanları içermeyen edemez. Meselenin sadece iyi yanını görmek, ta- rihi çarpıtmaktır. Burada, yenilgiler zaferler kadar önemlidir ve bilimin evrimsel hayatı açısından her ikisi de aynı değere sahiptir. Aynı hususu tekrar etmek gerekirse, din bilimi istisna teşkil etmez.

Diğer bir örnek olarak rey ile tefsir konusunu ele alalım ki bu bir kimsenin arzu ve görüşlerine göre Kur'an'ı yorumlamasıdır (*ra'y* görmek an- lamına gelen *ra'a* dan gelir, dolayısıyla "görüş" ke- limesinin tam karşılığıdır). Müslümanlar bu tür yo- rumdan şiddetle sakındırılmışlardır ve Hadis'e göre de, Kur'an'ı kendi görüşlerine uygun şekilde yorumlayanın oturacağı yer (ahirette) ateşle dolu olacaktır.

Kur'an müfessirlerinin rey ile tefsirin delaleti ve tam anlamı üzerindeki tartışmaları bitmek bil- mez. Herkes ondan sakındığını iddia eder ve aynı zamanda diğerini Kur'an'ı kendi görüşlerine tabi kıldırma günahını işlemekle suçlar ve haklı olarak da, hiç kimse çıkış yolunu göstermez. Bu husus

* Yazarın faksладығы metinde birkaç satırlık boşluk vardı. Derginin matbaaya verilmesine kadar süren çabalarımıza rağmen yazara ulaşamadık. Metni bu haliyle yayınlamak zorunda kaldığımız için Sayın Sürüş'tan ve okurlardan özür dileriz.

çetin ceviz durumundadır. Zamanımızda, *Tefsîrû'l-Mizân*'ın yazarı, Sayın Tabatabai, tefsirinin girişinde *tebîî* ile (uydurma, uygun kılma) *tefsîri* (yorumlama) karıştırma aleyhinde ihtarda bulunmasına rağmen aynı suçlamalara maruz kalmıştır.

Nesnel bir müfessir olmak için, gramer ve kelime haznesinin dışında, her türlü fikir ve kanaatlerle akli kamçılayarak, imkansız yapma işinde tecrübesiz bazı kimselerin nazik tavsiyeleri bir parça tuz ile alınmalıdır. Bu imkansızdır, çünkü dinin tarihi hiç kimsenin buna uyamamış olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Daha da kötüsü, o arzu edilmez de, çünkü yorum vazifesini tamamen gerçekleştiremez kılmaktadır. En azından, Tanrı'nın mecazi bir dil kullanıp kullanmadığına dair bir taraf belirlenmelidir. Haklı olarak bu taraf dini metinlerin kendilerinden çıkarmaz, yoksa biz yine bir kısır döngüye yakalanırız. Dolayısıyla, taraf ve onun değili, her ikisi de birer görüştür, başka şeylerle birlikte, yorum faaliyetinden önce değerlendirilmelidir. O halde Kuran'ın nesnel ve (ön)görüşlerden arı yorumu hakkında bu tehditkar uyarıyı nasıl anlayacağız? Bütün yorumların teori yüklü olduğu doğru değil mi? Eğer (cevap) evetse, uyarıyı, yorumumuzu aslı olmayan teoriler üzerine temellendirmek anlamında almak daha iyi değil mi? Evet. Hepsi bu kadar. O halde, herşey yine metin dışı konulara bağlı kalmaktadır.

Tefsirlerinde, metnin tam manasını çıkarmada gereken özeni göstermemiş, fakat kendi görüşlerini ona yüklemiş ve Kuran ayetlerini kendi konularına uydurmak için rey ile tefsirin en iyi örneği olan tevil hatasını işlemiş dört grup arasında, Tabatabai kelimacıları, felsefecileri, sufilere ve modernistleri sayar. Modernistlerle ilgili olarak, arş, kursi, levh ve kalemi tevil ettiklerinden ve onları maddi varlıklarını gerektirecek şekilde yorumladıklarından bahseder (s. 7 Giriş).

Bütün bu metodların ortak ciddi bir eksikliğinin bulunduğunu söylemeye vardır ki, o da kelimelerin harfi anlamlarının bazılarını istiarelere dönüştürerek ve düz olanların bir kısmını da tevil ederek, metin dışı bilimsel ve/veya felsefi fikirlerin bazı ayetlerin anlamlarına yüklenmesidir. (aynı yer)

Onun kendi metodu, anlamı hermenötik daire yoluyla kurmak için metnin bir bölümünü diğeriyle karşılaştırmaktır. Fakat o bize kendi metodunun zimni temelleri hakkında en azından açık bir imada bulunur. Kur'an'ın dili tamamen maddi olarak alınmamalıdır çünkü ne maddilik ne de eşyanın gerçek yapısı kelimelerin anlamlarında içermiştir, sadece onların işlevleri kastedilmiştir. Mesela, kefelere olan anlamını içermeyen *mizân* kelimesini ele alalım. Dijital tartılar da tartıdır. Belki de gelecek nesiller bizim rüyasını bile göremeyeceğimiz tamamen farklı tartı çeşitlerine şahit olacaklar. Fakat kesin olan şudur; neyden yapılsa yapılsın ve nasıl çalışırsa çalışsın, eğer bir şey tartı olarak işlev görüyorsa, o tartı olarak adlandırılabilir. Ona göre bu, Ku'ran'da *el-mizân* (tartı), *el-levh* (levha), *'arş* (taht) gibi kelimelerin gerçek anlamlarını kavramaya ve kelimeleri aşına oldukları maddi nesnelere göre anlayan sözde kelamcı ve hadisçilerin hatalarını tekrarlamamaya yol açar. Tabiki bu fikir Gazali (ve daha sonra Rumi ve Feyz Kaşani)'den gelmektedir. Gazali *Mışkâtul-Envâr* adlı eserinde, "*nûr*" kelimesinin, literal anlamda maddi olmayan ışığa delalet ettiğini ve onun bilinen fiziki ışığa delaletinin aslında mecazi olduğunu ısrarla söyler. Yine bu neticelerin geçerliliğini tartışmak tamamen konu dışıdır. Epistemolojik açıdan önemli olan burada söz konusu tepeden varsayımların farkına varmaktır. Müfessirler hanedanlığının büyük üyelerinden birinin, yani Tabatabai'nin tefsir tarihinin (aslında bütün din tarihinin), benzer şekilde mistiklerin, felsefecilerin, kelimacıların, hadisçilerin ve modernistlerin eğitimsiz ve uygunsuz arzuları tarafından tahrif edildiğine dair şahadeti göz önüne alınmalıdır. Vurgu ve terimleri yeniden şekillendirerek, aynı hususu şöyle ifade edebiliriz:

Din bilimi değişik müfessirler ve yorumcular tarafından tarihi boyunca daimi inşa ve yeniden inşa edile gelmektedir ve şüphesiz din, din biliminin tarihinden başka bir şey değildir.

O halde biz şu neticeye geldik; Kur'an tefsirine harici fikirlerin sızmasını önlemek için sarfedilen samimi gayretlerin tüm tarihi, ani ve önemli bir neticede son bulmuştur, o da, onun epistemolojik zorunluluğu ile birlikte pratik kaçınılmazlığıdır. Diğer bir ifadeyle o pratik açıdan

kaçınılmazdır, çünkü o epistemolojik açıdan zorunludur.

Başka bir örnek gayeye daha iyi hizmet edebilir. Aynı zamanda birinci dereceden metafizikçi olan yukarıda sözü geçen çağdaş müfessir Tabatabai sebeplilik prensibinin Kur'an tarafından teyit edildiğini göstermek için elinden geldiğince gayret ederken, İranlı büyük mutasavvıf Hicri 17. yüzyıl şairi Celaleddin Rumi tam aksi yöne işaret eder, yani indeterminizm baştan sona Kur'an'dan çıkarılması gereken derstir.

Peygamberler sebepler bağıni kesmek için geldiler: mucizelerini Zuhal'e atular.

Kur'an'ın tamamı sebeplerin kopmasında mündemictir. Onun konusu fakirin zaferi ve Ebu Leheb'in yok edilmesidir.

Benzer şekilde, Kur'an'ın başından sonuna kadar, o sebep ve araçların terkidir.

(Mesnevi, III, 2517, 2520, 2525)

11. yüzyıl Safavi dönemi büyük muhaddisi ve 110 ciltlik *Babru'l-Envâr*'ın yazarı Meclisi'ye Tabatabai'nin yönelttiği tenkit de konumuzla kısmen ilgilidir. Meclisi'nin kanaati felsefe karşıtıydı, dolayısıyla onun ruh ve nefis gibi kelimelerin maddi olmayan varlıklara delaletini reddi de. Tabatabai kelimelerin harfi anlamları açısından değil, fakat ona isnad ettiği ana varsayımlardan birinde, yani din dilinin sadece avama hitab ettiği fikrinde ondan ayrılmaktadır.

Tabatabai'ye göre durum farklıdır ve Peygamber (AS)'ın ve onun soyundan gelenlerin sözlerinin bir kısmı aynı zamanda havasa hitab etmektedir, dolayısıyla bu ifadelere dikkatlice bakılmalıdır. Tabatabai'ye göre Meclisi'nin felsefeye ve filozoflara karşı duyduğu güvensizlik onu İslam'ın en derin ve en yüce metinlerinden yanlış ve suni anlamalar çıkarmaya sevk etmiştir.

Müteşabih ayetlerin durumu ise daha aydınlatıcıdır. Al-i İmran Suresinin 5. ayetine göre Kur'an ayetleri iki ana sınıfa ayrılmıştır: Kabaca delaletleri kesin olan ve olmayan muhkem ve müteşabih ayetler. Kur'an'da pek az ayet bunun kadar tartışma konusu olmuştur. Müfessirlerin temel tartışmaları iki merkezî noktada toplanmaktadır; ilk

olarak bu terimlerin tam manaları, ikinci olarak da, bu "müphem" ayetlerin Peygambere vahyedilen sırları ve münasebetleri.

Bazıları sadece surelerin başlangıçlarında bulunan hurûf-ı mukatta'anın müteşabih ve geri kalan ayetlerin muhkem olduğunu savundular. Bazıları haşır ve Allah'ın sıfatları hakkındaki bütün ayetlerin müteşabih olduğunu kabul ettiler, diğer bir kısım kimseler ise sadece ibadet ve vecibelerle ilgili ayetlerin muhkem olduğunu öne sürdüler; neshedilen ayetleri de müteşabih olarak değerlendirdiler. Bu bağlamda farklı pek çok görüşler bulunabilir.

Kur'an'ın niye anlamı açık olmayan ayetleri içerdiğinin sebebi hakkındaki diğer noktaya gelince, yine pek çok hipotezler bulunmaktadır ve aşağıdakiler onlardan sadece bir kaçıdır:

1. Müteşabihat inananların inanmayanlardan ayırt edilmesi için vardır. İman ancak gözü kapalı olarak mümkündür. Gerçek müminler bazı ayetlerin anlamlarını açıkça anlayamazlar bile, Kur'an'ın bütün ayetlerini tasdik ederler, fakat inanmayanlar akıllarına güvenir ve doğrulanamayan ve şeffaf anlamları inkar ederler.
2. Müteşabihat Yaratıcı'nın ihtimam gösterdiği aklı harekete geçirme ve geliştirmede araçtır, ve dolayısıyla onların önemi büyüktür ve Kitapta yer almaları gerekir.
3. Müteşabihat kaplerinde hastalık olanları kendi şeytani gayeleri için malzeme bulmak üzere Kur'an'a çeker, fakat tam bu durum bazan onları doğru yola sevk edebilir ve Kur'an'ı müteşabih ve muhkematıyla beraber bir bütün olarak incelemeleri sayesinde kaplerini aydınlatabilir.
4. Din ve vahiy ilim sahibi olsun olmasın bütün insanları amaçlar, dolayısıyla bazı yüce fikirler alt düzeye indirgenmeli ve oldukça basit bir dille herkese ulaştırılmalıdır, fakat bu ise gerçeklerin ve ifadelerin parça parça edilmesini doğurur.

Görülebileceği gibi, zikredilen görüşlerin hiçbirini bir metni yorumlama şartlarına gerçekten itina göstermiyorlar, dolayısıyla tamamı şu önemli noktayı gözden kaçınıyorlar: Kur'an'da müteşabihatin varlığı metnin doğasından olup, yorumlama bağlamında ortaya çıkmaktadır ve inanmayanları denemek veya benzeri hususlarla hiçbir ilgisi yoktur ve bu yüzden de, Kur'an'a has bir durum değildir. Bütün metinlerden, özellikle vahyedilen metinlerden, muhkemat kadar müteşabihati da içermesi beklenir ve onların varlığı din biliminin gelişmesi ve daralmasının açık sebebi ve sonucudur. Metinleri anlama olgusuna -ki mutlaka bir varsayımın konusudurlar- dikkatlice bakıldığında, onların Kitapta bulunmalarının doğru anlamı ve arkasında yatan sebep açığa çıkacaktır. Oduka ilginç bir şekilde, Kur'an'ın kendisi müteşabihatin nasıl belirleneceği, sabitleştirileceği, ve diğerlerinden ayırdedileceği hakkında bize hiçbir ipucu vermemektedir. Bütün İslam tarihi her bir Kur'an ayetinin potansiyel olarak müteşabih olmak şüphesiyle yüz yüze bulunduğunu göstermektedir. Bu da, bütün bunların yorumun tabiatından ve önceden ağırlanmış varsayımlardan kaynaklandığına dair öne sürülen görüşü destekleyen açık bir delildir.

Dilbilimsel olmayan varsayımlara bir örnek olarak da dinin çözmesini beklediğimiz meselelere veya kısaca beklentiler meselesine işaret edebilirim. Bu insanların niye peygamberlere ihtiyacı olduğu konusundaki tartışmalı meseleye kadar gidebilen uzun ve iyi bilinen kelami bir soya sahiptir. Bu açıkça din dışı bir soru olup, cevabı metnin yorumlanma biçiminde önemli bir etkiye sahip olabilir. İnsanların bireysel ve toplumsal olarak peygamberlerin rehberliği olmadan mutlu bir hayat süremeyeceklerini düşünen kelimacılar, doğal olarak dinlerin insanlara sadece nefislerini tezkiye etmeleri ve yaratıcılarına ibadet etmelerini salık vermekte kalmayıp, aynı zamanda evlilik, yakanma, temizlenme, yeme, alış-veriş, kiralama, ödünç para verme, suçluları cezalandırma ve bunların hepsinin üstünde ülkeyi idare etmenin uygun yolları ve usulleri hakkında tavsiyelerde bulunmaktadır. Tabii ki bu beklentiler metni dikkatlice ve titizlikle araştırmaya sevkeder. Dolayısıyla okuyucu her bir telmih ciddiye alarak ve

ondan muazzam bir yapı inşa ederek, beklenti duyulan meselere azıcık bir imada bulunan en ince noktaları kaçırmaz. Bu, şu anda İslam dünyasında en yaygın görüştür.

Farklı düşünen kelimacılara göre metnin içeriği iki kısma ayrılır: Öze ait ve arazi olan hususlar. İkinci kısım ana mesajın ulaştırılmasında kültürel, sosyal ve tarihi çevrenin gerekli şartlarıdır ve daha genel bir ifadeyle beklentilerin esas alanının dışında mütalaa edilen hususlar ve imalardır. Mesela hastalıkların tedavisiyle ilgili Peygamber'e atfedilen pek çok hadis vardır, fakat hiç kimse bunları İslam'ın özünden olarak kabul etmez, çünkü tıp insanları peygamberlerle muhtaç kılmaz. İnsanların kendileri hastalıklarla ilgili olguları bulabilir ve deneme yanılma yoluyla tedavi edebilir. Eğer durum buysa ekonomi, siyaset ve benzerleri için nasıldır? Bunlar da mı peygamberlerin misyonunun gerçek alanının dışındadır? Bu hususlar günümüzde Müslüman aydınlar tarafından hâretle tartışılan oduka önemli sorunlardır, fakat burada esas konu bazan dokunulmaz ve yalnız bırakılır, o da beklentiler sorununun metin dışı olduğudur. Bu sorunlar metnin gücü ve gelenek veya tarihi gerçeklikler tarafından bir çözüme ulaştırılmaz. Tam tersine, gelenek ve metin beklentilerin ışığında açıklanmalıdır.

Yukarıdaki sorunları ele almak iyi miktarda felsefeyi, siyaset sosyolojisini, tarihi ve çağa rengini veren hususları gerektirir. Bu, ilk olarak temel prensiplerde doğru bir içtihat yer almadıkça, fıkıh gibi ilimlerde doğru içtihadın niye gerçekleşemeyeceğini açıklar. Bu da fıkıhın son yıllarda dini medreselerde niye bir hayli atıl kaldığını gösterir. Fıkıh "tüketici" bir bilim olduğu için, onun durağanlığı ekonomi, politik felsefe ve ilm-i ümrân gibi "üretici" disiplinlerdeki dinamizmin eksikliğinden kaynaklanmalıdır.

Yeniden dini ihanetin ve aydıncılığın önemi ve konumu şimdi daha iyi anlaşılabilir. Geniş bir açıdan bakıldığında, ihya iki farklı şekilde gerçekleşebilir; müsbet ve menfi. Menfi ihya dinin mevcut anlaşılmasının yabancı unsurlardan arıtılması ve onun ihmal edilen boyutlarına gereken hakkın verilmesiyle oluşur. Şüphesiz sahanın en büyük şampiyonu Gazalî'dir. Müsbet ihya, metnin

zamana bağlı anlaşılmasını gerekli kılan din dışı etkenler ve temellere çok yakından önem ve ilgi gösterir. Bu merkezli yaklaşımın en önde gelen temsilcisi, Yunan düşüncesinin İslam kültürü üzerindeki baskın etkisinden yakınan İkbâl Lahorî'dir. Tabii ki her ikisi de dinin misyonunu canlı tutma hedefine hizmet eder. Fark, menfi ve müsbet yenileme yollarının sırasıyla birinci ve ikinci de-receden epistemolojik görünümünden dolayıdır.

Bununla ben birinci soruyla ilgili söyleyeceklerimin sonuna gelmiş bulunuyorum. Konuyla ilgili bu bölümü bitirmeden önce, şu noktayı vurgulamak isterim: günümüzde dinî yenilenme, düşüncenin farklı alanlarında daima yer alan gelişmeleri yakından takip etmeden başılamaz. "Köklere dön" veya "ihmal edilen kaynakları dene" veya "cesur ve ceval bir düşünür bul" gibi sloganlar yanlış yola sürükleyebilir. Geleneksel varsayımları altüst etmeden hiç bir yenilenme gerçekleşemez, ve hiç bir alt üst etme olayı da vahiy ve vahiy dairesinin dışında gelişen fikirlerle çok yakından aşına olmadan gerçekleşemez. Vahiy dairesinin içinde ve dışında bulunan açığa çıkmış hakikatler, er ya da geç bir dengeye yaklaşır. Durağanlıkla savaşmak için harici kaynaklar harekete geçirilmelidir. Müslümanlar'ın kutsal metinleri bozuk bir şekilde anlamaları, tersinden ziyade, düşkün bir medeniyet, kültür ve sosyal iklim neticesidir.

İkinci değişikliğe gelince, yani metnin kut-sallığına ihanet etme, onun daimi mesajını çağın kaprislerinin kapı eşiğinde kurban etme, ve iman-ın kesinliğine halel getirme, geçenlerde benimle bir arkadaşım arasında geçen kısa bir konuşmayla başlamam yerinde olmalı. "Bilginin İslamileştirilmesiyle ilgili ne düşünüyorsunuz?" diye ciddi bir şekilde sordu ve şakayla beraber ekledi "belki sen bilginin İslamileştirilmesinden ziyade İslam'ın bilimselleştirilmesi taraftarısın." "İkisi de değil" diye cevap verdim. "Ben dinin insanileştirilmesinden yanayım." Bu benim cevabımdı ve gerçekten de "Dinî Bilginin Evrimi ve Gerilemesi" bu ana temel üzerine bina edilmiştir. O asil veya kötü tüm insanların mümkün bütün özellikleriyle nakşedilmiş anlamında beşeridir.

Akılcılık, önyargı, bencillik, doğruyu arama,

ihmalkarlık, haset, yanılabilirlik, tarafgirlik, kendini beğenmişlik, uyumluluk, tamah ve benzerlerinin hepsi din biliminden gereken nasiplerini almıştır ve hepsi herhangi bir şekilde onu etkilerler. Vahiy ilahidir ama vahyin yorumuna ne demeli?

Şüphesiz, yorum tahmini, yanılır, değişken, tarafgir, hatalı, tek taraflı, hedef sapkını, ön yargılı, kültür bağımlı ve eksik olabilir, fakat bu Vahyeden'in bizzat kendisinin istediğidir. Bizler yanılabilen insanlar ve doğruluktan bizim kismetimize düşen budur. Dinin durumu tabiatın durumundan daha iyi değildir. Burada da bizler insanîyetimizin tutsağı durumundayız. Hiçbir beşeri bilim kutsal değildir ve din bilimi buna istisna teşkil etmez. Fakat bizatihi vahiy farklıdır. Dolayısıyla vahiy/yorum ayrımı olduğu gibi bırakılmalıdır. Hepimiz bir yorum okyanusu içerisine dalmış durumdayız ve ne zaman biri metnin "doğru" yorumunu sunmaya çalışsa, kendisini daha da derinlere iter. Vahyedenin gerçek kasdını yakalama, hepimizin birlikte ona doğru ilerlediği bir idealdir, fakat sonunda Vahyedenin gerçek kasdının insanlığın ortak çabalarından başka bir şey olmadığını keşfedebiliriz. Burada fiil ve onun nihai hedefi çakışabilir. Bu kutsalı kudsiyetinden arındırmak veya dini sekülerleştirmek değil, doğa üstünü basit fakat aynı zamanda ince bir şekilde tabiileştirme hadisesidir veya eğer dilerse, doğa üstünün tabii olanda tezahürüdür de denilebilir.

Seküler görüş doğaya kördür, fakat burada biz insani yoruma, çağın aklı vasıtasıyla, metnin semasından yorumun dünyasına, bir zamanlar geçmişte Peygamber'e gönderildikten sonra yeniden inen vahiy gibi bakıyoruz. Diğer bir ifadeyle biz vahye yorum aynasında bakıyoruz, aynen inanan bir bilim adamının tabiat aynasında yaratılışa baktığı gibi. İlerlemeden pek emin değiliz, fakat evrim kesinlikle garanti altındadır.

İman ve bilgi arasında açık bir fark vardır. İman daima kişisel ve özeldir, o az ya da çok kesin olabilir, ama bilgi ancak ortak, herkese açık ve yanılabilir. Bilginin evriminin tarihî sürecine üst düzeyden bir bakış bize şunu göstermektedir: Tek tek inananlar vahyi kendi yorumlamalarına kesinlikle inanırken, her türlü karmaşıklık ve kar-

şıtlıktan haberdar olarak bilgi kervanı, kişisel arzu ve inançlara bakmaksızın, üyelerinin anlaşmazlıkları, rekabetleri ve işbirliklerinden beslenerek öne doğru hamle yapıyor. Bizim payımıza da sadece ümit etmek düşüyor. Bu Rumi'nin bize tenbih ettiği şeydir:

Ürkek mizaçlı ve nahif ruhlu tüccar ne kazanır ne de kaybeder ticaretinde

Ne de kayıba düşer olur, çünkü yoksun ve aşağılıktır. Sadece alevleri yiyen ışığı bulur?

Ümide dönüşen işlerin en layığı din işleridir

Burada en çok kapiya vurma izni vardır,

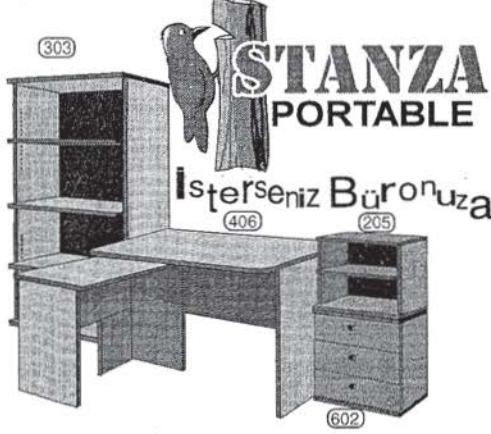
ümitten başka hiç bir şey mümkün değildir

(Mesnevi, III, 3084-3092)

Bu anlaşıldığında, dinî demokrasiye ve dinlerin aşkın birliğine giden, dinî çoğulculuk üzerine kurulu yol açılmış olacaktır. Bunlar o uğurlu ağacın meyvelerinden sadece ikisidir.

"Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi? Güzel bir sözü: kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti). O ağaç, Rabbin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir."

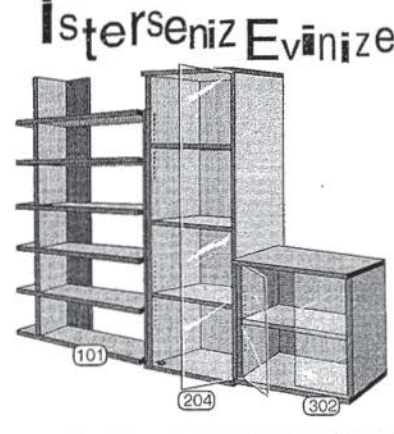
(İbrahim 24-25.)

STANZA
PORTABLE

İsterseniz Büronuza

PORTABLE
FURNITURE

İsterseniz Evinize

Altınay Cad. No:34 Siteler-ANKARA Tel/Fax:(312)349 55 71